

ORDO AVGVSTALIVM IN DACIA ROMANA

de D. TUDOR

Stringerea materialului documentar pentru redactarea unei recente monografii privitoare la dezvoltarea sclavajului în Dacia romană¹, ne-a pus în fața unui important număr de texte epigrafice legate de activitatea organizațiilor de *Augustales* din această provincie. Unele inscripții arătau, de asemenea, legături puternice între colegiile de augustali și pătura libertină a populației, din care acelea s-au îmbroscătat continuu. Atența studiere a acestui dosar epigrafic ne pune în fața altor aspecte interesante, privitoare la istoria socială a Daciei romane, capitol încă nescris².

Colegiile de *Augustales* încep să apară din timpul domniei lui Augustus în orașele italice și provinciale dotate cu organizația municipală romană (*municipia* sau *colonia*)³. Treptat, ele vor deveni principalii susținători ai cultului împăratului din provincii. Deși, în cele mai multe cazuri, inscripțiile tănuiesc originea socială a augustalilor, nu este greu să observăm că marele lor număr se recruta din pătura libertină bogată a provinciei⁴. Se urmărea a se asigura acestora o poziție socială mai favorabilă, între plebeia municipală (*plebs urbana*) și tagma cu caracter aristocrat — închisă a decurionilor (*ordo decurionum*). De aici și tendința

¹ Vezi D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 223 și urm.

² Puține referințe despre augustalii din Dacia se găsesc la: Gr. Tocilescu *Mon. epigr. sculpturale Muz. Naț. Antichități*, București 1902, p. 38; I. Peretz, *Curs. ist. drept român*, București, 1926, ediția a II-a, vol. I, p. 225, urm. și la C. Daicoviciu, *Dacia I*, 1924, p. 242 urm., III—IV. 1927—1932, p. 517 urm.; același *Sarmisegetusa (Ulpia Traiana) în lumina săpăturilor*, Cluj 1938 pp. 14, 28 urm. și același *La Transylvanie dans l'Antiquité*, București 1945, pp. 133 și 141.

³ Bibliografie generală (la îndemână): Th. Mommsen, *Röm. Staatsrecht*, Leipzig 1887, III, 1, p. 452 urm.; G. Humbert, s.v. *Augustales*, în Daremberg-Saglio, *Dict. d. Antiq. grec. et. rom.*, I, p. 560 urm.; J. Marquardt *La vie privée des Romains* (trad. V. Henry), Paris 1892, I, p. 291; Neumann s.v. *Augustales* în RE. II. col. 2349 urm.; H. Wallon, *Hist. de l'esclavage dans l'antiquité*; Paris 1879, ediția a II-a, vol. III, p. 165; Ettore Ciccotti, *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Udine 1940, p. 372; Steinwenter s.v. *libertini*, în RE. XIII, col. 108; M. L. Gordon, *The Freedman's son in municipal life*, în JRS, XXI, 1931, p. 69; M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, Firenze 1933, p. 120 și Arthur Nock, *Seviri and Augustales*, în *Mél. Bidez. Ann. Inst. philol. hist. orient.*, t. II, 1934, p. 627 urm. Nu ne stă la îndemână art. *Augustales* din Ruggiero, *Diz. epigr.*, I, p. 824. Analiza critică a bibliografiei mai vechi, la Neumann, loc. cit., col. 2358 urm.

⁴ Vezi Mommsen, op. cit., p. 455; Humbert, loc. cit., p. 561 și Neumann, loc. cit., col. 2354.

augustalilor de a se arăta în inscripții ca fiind și ei organizați într-un *ordo Augustalium*. Libertzii și peregrinii bogați erau excluși de la îndeplinirea slujbelor administrativ-politice și sacerdotale din orașe, situație care-i favoriza economicște, deoarece nu participau la o serie de *munera* cu caracter public impuse cetățenilor. Dar în același timp, această pătură de oameni ridicată prin îmbogățire era avidă a ocupa un loc de onoare, cât mai apropiat de al ordinului decurionilor, în scopul uitării originii ei libertine sau străine. Ca această pată să dispară, cel puțin aparent, s-au deschis pentru ei porțile colegiilor de augustali.

Mommsen a arătat că în sinul vieții municipale provinciale, *Augustalitas* reprezenta o imagine fictivă a ordinului ecvestru din Roma și ea s-a constituit, în primul rînd, pe baza unor interese. Statul putea mai ușor să exercite un control economic și politic asupra acestei importante pături plutocrate formată din *homines novi*. Interesele economice, în cazul augustalilor, priveau mai ales finanțele orașelor atit de precare în secolele II—III e.n. Cei admiși ca membri ai organizației plăteau, la înscrierea în *album Augustalium*, o importantă taxa (*summa honoraria*), organizau *pecunia sua* spectacole pentru popor (*ludi*) și erau supuși la o serie de sarcini pecuniare (*munera*), pentru diferite lucrări edilitare, monumentale, alimentarea celor săraci (*annona*) etc.

Augustalitas răminea însă o instituție fictivă, destinată unor oameni care deschideau larg punga pentru pompă și favoarea de a sta alături de aristocrația orășenească, la serbări, sacrificii publice, teatru etc. și de a se putea detașa cu un deget mai sus față de obișnuita *plebs*.

Memorii augustali erau aleși pe viața și rămineau astiei, atit timp cit audeau dovada de dărnicie publică. Pe măsură ce dificultățile financiare ale orașelor și statului cresc în secolul III e.n., este foarte probabil că sarcina de augustal se transmite obligatoriu din tată în fiu. *Honor Augustalitat* se acorda printr-un decret al curiei municipale (*decreto uecurionum*). Asociația purta numele de *corpus*, *collegium*, mai frecvent de *ordo* (ca în Dacia), avea o casă de bani (*arca* sau *aerarium*) și-și ținea

³ Mommsen, *op. cit.*, pp. 452 și 456. Cf. și Neumann, *loc. cit.*, coll. 2355, 2356 și 2358. Nu ne ocupăm aici de colegiul seviriilor *Augustales*, cu rol și compoziție apropiată de *ordo Augustalium*. Premerstein, în *Ruggero, Diz. epigr.* I (1885), p. 857 urm. (citată după Neumann) arată că cele două organizații se contopesc în secolul II e.n., adică în momentul cînd Dacia devine provincie romană, ceea ce și explică absența în inscripțiile provinciei, a unor *seviri Augustales*; cf. Nock, *loc. cit.*

⁴ Vezi Mommsen, *op. cit.*, p. 454 și Neumann, *loc. cit.*, coll. 2351, 2353, 2355. La spectacolele publice (teatru, amfiteatru, circ etc.) le putea acorda *decreto decurionum* și cu consimțămîntul poporului (*consensus populi*), cîntea de a lua loc pe bănci speciale (*honor biselli*), cf. CIL. X, 1026 = ILS. 6372; Mommsen, *op. cit.*, p. 457, n. 1; Neumann, *loc. cit.* col. 2354 și Humbert, *loc. cit.* p. 560.

⁵ Vezi Neumann, *loc. cit.*, col. 2357. Mommsen, *op. cit.*, p. 456, n. 4 subliniază deosebirile dintre adevăratele *collegia* și *ordo Augustalium* (cf. și p. 457, n. 2). Vezi încă Humbert, *loc. cit.*, p. 560. Libertul Trimalchio (Petr., 30, 57, 71) se arată mîndru de calitatea sa ca *sevir Augustalis*, fiind: *gratis factus est* și dorește ca această cinste să-i fie înscrisă pe piatra de mormînt. Aceasta însemna că fusese ales fără a mai achita *summa pro honore* și titlul i se acordase *ob merita*, cf. Neumann, *loc. cit.*, coll. 2349, 2352. Asupra sensului cuvîntului *ordo* și asimil-

întrunirile într-un local propriu (*aedes Augustalium*), mai ales cu prilejul sacrificiilor solemne pentru sănătatea împăratului și a casei sale.

În asociațiile de augustali apar o serie de organe de conducere (*curatores, praefecti, quinquennales, quaestores* etc.), dar pentru Dacia din acest aparat de conducere ne sînt documentați numai *magistri*⁸. Prin organizarea în *ordo*, augustalitatea compusă din elemente ridicate de jos prin muncă și merite va fi folosită de împărați, ca o forță credincioasă, împotriva aristocrației municipale a marilor proprietari de pămînt, a negustorilor bogați, a proprietarilor de ateliere și a posesorilor de mari fonduri bănești, toți cu calitatea de cetățeni și strînși în tagma decurionilor.

Pe teritoriul Daciei romane s-au descoperit și publicat pînă acum 62 de inscripții privitoare la organizațiile de augustali. Majoritatea lor provine din mediul urban, dar sînt și multe găsite în teritoriile rurale ale orașelor, unde domiciliau mulți dintre membrii ordinului ca proprietari de țară. Epigrafic înregistrăm organizații de augustali, în cinci, dintre orașele Daciei: *Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa* și *Drobeta*, centre urbane de seamă ale provinciei și care au putut obține, în cursul dezvoltării lor, titlurile de *municipium* și *colonia*. Din lista orașelor Daciei lipsesc pînă acum ca documentare epigrafică: Romula, Dierna, Tibiscum, Ampelum și Porolissum, despre care știm totuși că au primit, cel puțin, distincția de *municipium*. Lipsa de cercetări organizate și hazardul epigrafic pot explica această absență. Este de asemenea probabil ca unele să nu fi avut colegii de augustali, dată fiind apropierea lor de alte centre urbane mari (Dierna de Drobeta, Tibiscum de Sarmizegetusa, Ampelum de Apulum).

Sarmizegetusa ne-a dat cel mai mare număr de documente, 35 de inscripții în care sînt menționați augustali locali sau din marele ei teritoriu⁹. Ea a adăpostit un *ordo Augustalium*, încă de la fondarea coloniei de către Traian, și pînă la Hadrian a fost singurul centru pentru întreaga provincie. Pe măsură ce alte orașe vecine (Apulum, Potaissa și Napoca) au obținut ranguri municipale, circumscripția ei teritorială pentru înscriere de noi membri în colegiul augustalilor s-a micșorat, deoarece s-au creat organizații similare și în aceste centre urbane, de îndată ce ele au devenit *municipia*. Fiind Capitala metropolă a Daciei, în care se înălțase altarul împăratului destinat sacrificiilor în numele întregii

larea lui cu *collegium* în cazul organizației de augustali vezi Ch. Lécirvain, s.v. *ordo*, în Daremberg-Saglio, Dict. d. Ant., IV, 1 p. 226 și Kübler, s.v. *ordo*, în RE XVIII, 1, col. 930 urm.

⁸ CIL. III, 862, 912. Neumann, loc. cit., col. 2352 admite patru pe colegiu, aleși anual, cf. Mommsen, op. cit., p. 456. Același (p. 454) accentuează faptul că ordinele de augustali n-au fost create prin legi de stat, ci înființarea lor a rămas pe seama decretelor decurionilor din orașele cu drept italic.

⁹ CIL. III: 1385, 1397, 1425 = ILS. 7137, 1426, 1428, 1440, 1471, 1488, 1499, 1506, 1508, 1510, 1515, 1516, 1572 = ILS. 3437, 6270 = ILS. 7136, 7913, 7930, 7933, 7960 = ILS. 5548, 7981 = 6269, 7982, 7985, 8011, 12582, 12588; Arch. Értésítő XXXII, 1912, p. 405 = Arch. Anz. 1913, p. 334; Arch. Ért. 1912, p. 401 și 408 = Arch. Anz., 1913, p. 335; Dolgozatok, IV, 1913, p. 260; Ann. épigr. 1909, nr. 112. Dacia I p: 245, nr. 3-4, p. 246, nr. 1 și III-IV, p. 518.

provinciei, aduse mai ales cu prilejul adunărilor anuale ale consiliului provincial (*consilium trium Daciarum*) de către un mare preot (*sacerdos Arae Augusti* sau *coronatus trium Daciarum*¹⁰, era de așteptat ca, *ordo Augustalium* din Sarmizegetusa să fi fost cel mai numeros și bine organizat. Săpăturile arheologice de după primul război mondial au scos la lumină importantul palat al augustalilor, care, în ceea ce privește monumentalitatea sa arhitectonică, nu are încă pereche în tot Imperiul Roman. Nu este de asemenea lipsită de interes sublinierea faptului că cele mai numeroase și variate știri epigrafice privitoare la liberti, principali susținători ai ordinului, s-au aflat tot la Sarmizegetusa¹¹.

Organizația augustalilor din Apulum urmează ca bogăție de material documentar, cu 16 texte epigrafice, imediat după Sarmizegetusa¹². La Apulum, toate inscripțiile privitoare la *Augustalitas Apulensis* se datează începând cu domnia lui Marcu Aureliu (161–180), adică din momentul când *canabae*-le locale au primit distincția de *municipium*. Asociația s-a putut dezvolta rapid mai ales cu domnia lui Septimiu Sever (193–211), când orașul Apulum, cinstit de el cu situația de *colonia*, devine a doua capitală a provinciei, cu o intensă viață economică și administrativă. În privința păturii libertine, constatăm și aici, că după aceea din Sarmizegetusa, ea apare cea mai numeroasă pe întreaga Dacie¹³. La Apulum, *ordo Augustalium* este documentat epigrafic încă sub Marcu Aureliu¹⁴, iar asociația va lua o largă dezvoltare în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., de când ne-au rămas cele mai multe știri.

Napoca, municipium al lui Hadrian și *colonia* a lui Marcu Aureliu ne oferă și ea cinci inscripții ale augustalilor¹⁵, dintre care una pomeneste pe un Aug. mun[ic(i)pi] Ael(ii) H[adr(iani)]¹⁶. Că organizația de aici fusese bine încheagată, rezultă și din menționarea unor organe de conducere a ei, *magistri* apariție unică pentru întreaga provincie¹⁷.

Potaissa, municipiu și *colonie*, în timpul lui Septimiu Sever, ne-a lăsat numai trei documente epigrafice, scrise încă de la începutul secolului al III-lea e.n.¹⁸.

Drobeta este singurul oraș din Dacia inferioară în care constatăm, în două cazuri, mențiuni despre *Augustales*, una din perioada când orașul era *municipium*¹⁹ (Hadrian-Septimiu Sever) și alta când se găsea în situația de *colonia*²⁰ (post Septimiu Sever).

¹⁰ Bibliografia la Daicoviciu, *La Transylvanie*, p. 142.

¹¹ Tudor, *op. cit.*, p. 29 urm.

¹² *CIL*. III: 976, 986 = *ILS*. 3848, 1001, 1016 = *ILS*. 7279, 1069, 1079 = *ILS*. 3850, 1082, 1084 = *ILS*. 3015, 1126 = *ILS*. 3744, 1157, 1162, 1481, 6265, 14215, 15 = *ILS*. 4621; *Anuar. Comis. Mon. Ist. Transil.* 1929, p. 304 și *Dacia* VII–VIII, p. 308, n. 8.

¹³ Tudor, *op. cit.*, p. 30.

¹⁴ *CIL*. III, 986 = *ILS*. 3848: *Aug. munic. Aur. Ap(ul)ii*.

¹⁵ *CIL*. III, 862, 912, 6254, 7665 = 869 și 14466.

¹⁶ *CIL*. III, 6254.

¹⁷ *CIL*. III, 862 și 912.

¹⁸ *CIL*. III, 7709 și *Anuar. Inst. Stud. clasice Cluj*, I, 2, p. 61.

¹⁹ D. Tudor, *Oltenta romană*, București, ed. II, 1958, p. 385, nr. 28.

²⁰ *Ibidem*, p. 386, nr. 34.

Titlul pe care și-l dau cu mândrie și frecvent în inscripțiile lor membrii asociațiilor este acela de *Augustalis municipii* sau *coloniae*, urmat de un toponimic. În unele texte, nu se mai indică toponimicul, ca semn că piatra se ridicase în orașul-domiciliu al respectivului augustal²¹, sau, în cazul Sarmizegetusei, că nu mai exista în provincie o a doua *colonia*, în perioada de la Traian la Hadrian²².

Față de marea masă a inscripțiilor descoperite în Dacia, cele privitoare la augustali ne oferă mult mai multe elemente pentru încadrarea lor cronologică. O datare precisă, prin menționarea celor doi consuli, ne-o dă o singură inscripție din Apulum, ridicată în anul 180 e.n. de către trei frați augustali²³. În Sarmizegetusa, cea mai veche inscripție datează din timpul lui Traian²⁴, când orașul se numea *colonia Dacica*. Ea este urmată de o alta cu mențiunea col. Da[c.] Sar.²⁵, care poate fi din epoca lui Hadrian-Antonin Piul. O dedicație cu formularea *numini domini M. Aur. Antonini Pii fel. Aug.*²⁶ se referă la Caracalla sau Elagabal (211–222). Există însă la Sarmizegetusa un număr de nouă inscripții ale augustalilor²⁷, în care titlul pompos de *metropolis* dat orașului le datează din prima jumătate a secolului al III-lea e.n.²⁸. Pe baza acestor serii cronologice, deducem că activitatea augustalilor la Sarmizegetusa a fost continuă și bogată, de la fundarea coloniei de către Traian, pînă la părăsirea Daciei. Este probabil că asociația de aici tutela pe cele similare din restul provinciei.

Pînă la Marcu Aureliu, au existat la Apulum două așezări, una cu caracter roman sub forma unor *canabae* ale legiunii XIII Gemina și un *vicus* cu caracter indigen. În această perioadă, nu se putea constitui aci un colegiu de augustali și cei din orașul și teritoriul respectiv trebuiau să se înscrie în *ordo Augustalium*, fie la Sarmizegetusa, fie la Napoca (după Hadrian). Sub Marcu Aureliu, *canabele apulense* capătă situația de municipiu, ca sub Commodus să obțină pe cea de colonie, iar *vicus*-ul indigen să devină *municipium* sub Septimiu Sever și probabil *colonia* cu Decius (249–251)²⁹. Prin aceste treptate ridicări ale celor două orașe romane de la Apulum, putem preciza că inscripțiile care mențio-

²¹ CIL. III, 1425 = ILS. 7137, 1426, 1488, 1499, 7913, 7960 = ILS. 5548, 7981, 7985, 12588, 1157. În CIL. III, 1069 se vorbește la Apulum de un *Aug(ustalis) coloniar(um)*, pentru care vezi mai jos, p. 12.

²² CIL. III, 13797, 1471, 7933 și *Dolgozatok* 1913, p. 260.

²³ CIL. III, 986 = ILS. 3848.

²⁴ CIL. III, 1572 = ILS. 3437, cf. și Daicoviciu, *op. cit.* p. 128 n. 2.

²⁵ CIL. III, 1385.

²⁶ *Ann. épigr.* 1909, nr. 112 = *Klio.* IX 1909, p. 375.

²⁷ CIL. III: 1428, 1440, 1506, 1510, 1515, 7930, 7982; *Arch. Ért.* 1912, p. 401 și *Dacia* III–IV, p. 518. *Q. Aur. Tertius* patronul unor liberti și al unui *Augustalis* (CIL. III, 7981) apare în documentul epigrafic din 142 e.n. (CIL. III, 1448, cf. și Tudor, *Ist. sclavaj.*, p. 212). Dedicatia pentru *domus divina* dintr-o inscripție (*Dolgozatok*, 1913, p. 260), arată, probabil, un *Augustalis* de la începutul secolului al III-lea e.n.

²⁸ Vezi Daicoviciu, *loc. cit.*

²⁹ Vezi Daicoviciu, *op. cit.*, p. 129, n. 4; același în *SCIV*, I, 2 (1950), p. 225 urm. și Tudor, în „*Rev. Univ. și Politec.*” – Iași, t. I, (1954), nr. 1–2, p. 310, n. 50.

nează *Augustales municipii Aurelii Apuli*³⁰ datează din vremea lui Marcu Aureliu-Commodus, cele cu mențiunea *colonia Apulensis*³¹ sînt de după Commodus, iar unde întîlnim indicația *municipium Septimium Apulensis*³², se referă la prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Deci și la Apulum constatăm o activitate continuă a augustalilor, de îndată ce o parte a orașului capătă titlul de municipiu.

Aceeași situație cronologică o oferă și puținele documente privitoare la augustalii din Napoca, Potaissa și Drobeta³³. În general, criteriile de datare pentru aceste categorii de inscripții arată că majoritatea lor s-au ridicat în prima jumătate a secolului al III-lea e.n., adică din epoca celei mai mari dezvoltări a orașelor romane din Dacia, cînd se întărește cultul imperial, cînd, de asemenea, pătura libertină a provinciei este numeroasă și înstărită.

Descoperirea a o serie de inscripții ale unor *Augustales* departe de orașul în care fuseseră înscrși în colegiul lor³⁴ dovedește că mulți nu-și aveau domiciliul în orașul respectiv, ci trăiau la țară ca proprietari.

Intr-un caz, constatăm pe o dedicație pusă la Germisara zeilor sănătății, de către C. Titius Agathopus, că respectivul era *Aug. col. Sisciae et Sarm.*³⁵, deci în două orașe diferite și ca provincie. Textele epigrafice nu cunosc un atare cumul. Este probabil că respectivul domiciliase la început în Pannonia, fiind înscris în *ordo Augustalium* din Siscia, apoi se mutase în Dacia, prin părțile Sarmizegetusei unde se transferase și cu calitatea de augustal. La Apulum cunoaștem pe *T. Cl. Anicetus Aug. coloniar(arum)*, restaurator al unui templu³⁶. Numele celor două colonii nu ne este indicat în text. Această situație duce la presupunerea că respectivul augustal avea atare calitate în cele două colonii din Apulum și în acest caz inscripția sa datează de după Decius, fiindcă, dacă ar fi avut această calitate în două orașe îndepărtate, numele lor trebuia menționat în inscripție.

Despre organizația internă a augustalilor din Dacia și care nu putea fi diferită față de a altor orașe din alte provincii știm foarte puțin. Doar în două inscripții din Napoca se menționează prezența unor *magistri*

³⁰ *CIL. III, 986.*

³¹ *CIL. III, 1001, 1016* (fiind aici *Augg.*, aparține ultimilor ani ai domniei lui Septimiu Sever), 1089, 1079 = *ILS. 3850, 1084, 1157, 1162, 1481, 6285; 14215, 15 = ILS. 4621; An. Comis. Mon. Ist. Transil., 1929, p. 304 și Dacia VII-VIII, p. 304, nr. 8.*

³² *CIL. III, 976, 1082.*

³³ Vezi mai sus, p. 10 n. 15-20.

³⁴ *CIL. III, 1084 = ILS. 3015* (Sarm.), 1385 (Micia), 1397 (Germisara), 1471 (Ostrov), 1508, (Nalați), 1510 (Ostrov), 1516 (Nalați), 1572 (Mehadia), 7789 (Salinae), 7982 (Pesteana), 8011 (Plugova); *Arch. Ért. 1912, p. 401 = Arch. Anz. 1913, p. 334* (Nalați); *Dolgozatok, 1913, p. 260* (Micia); *Ann. épigr., 1909 nr. 112* (Teliuc) și *Dacia VII-VIII, p. 304, nr. 8* (Ampelum). Cele descoperite la o mică depărtare de marile orașe (Sarmizegetusa, Apulum) pot fi aduse din ruinele acestora, mult mai tirziu, iar cele găsite în stațiuni balneare (Băile Herculane și Germisara) se pot atribui unor vizitatori ai băilor.

³⁵ *Arch. Ért., 1912, p. 405 = Arch. Anz., 1913, p. 334.*

³⁶ *CIL. III, 1069.*

*Augustalium*³⁷. Se pare că aceștia, în număr de doi, după cunoscutul principiu al conducerii prin colegialitate, fuseseră aleși pe un an, în fruntea întregului *ordo* din Napoca. Astfel am putea explica și apariția, în una dintre cele două inscripții, a dedicației *numini Aug(usti)* [sau *Aug(ustalium)*], deci o închinare oficială pusă de cei doi șefi, *M. Ulp. Caecil. Bassianus et . . . Callisthenes, magg. Augustales*, în numele asociației ce conduceau³⁸. *Tib. Cl. Ianuarius Aug. col. patr. dec. primae* și fiul său *Cl. Verus*, pentru care se specifică *ob honorem dupli*, fac importante construcții la Sarmizegetusa³⁹. Combătind pe Goos, Hirschfeld, Torma și alții, Mommsen a încercat să arate că *Ianuarius* trebuie identificat ca *patronus decuriae primae collegi fabrum* și că distincția fiului său s-ar referi la același colegiu⁴⁰. Daicoviciu are însă dreptate când exclude explicația lui Mommsen, fiindcă în inscripția respectivă nu se amintește de nici un *collegium fabrum*⁴¹. Este firesc să înțelegem că în calitatea lui de *patronus*, el tutela o *decuria* din *ordo Augustalium*, cinstire acordată de două ori și fiului său. Dacă aceasta este înțelegerea reală a expresiei în discuție, atunci *decuria* constituia o subdiviziune a colegiului. Ipoteza poate fi întărită și prin pretenția augustalilor de a constitui un adevărat *ordo*, ca cel ecvestru unde *decuria* exista ca subdiviziune a organizației.

Este însă dovedit că mulți dintre *Augustales* aveau legături cu colegiile de *fabri*. Ele rezultă din inscripțiile apulense, a lui *T. Fl. Flavianus Aug. m. S. Ap. et dec. coll. fabrum*⁴² și a lui *M. Aur. Timon Aug. col. Apul. et mag. coll. s.s. [scil. fabrum]*, adorator al geniului fabricilor⁴³. Augustalii puteau fi concomitent, *decuriones* și *magistri* în colegiile de *fabri*. Faptul este explicabil prin compoziția socială asemănătoare a celor două organizații. Ca membri în colegiile de *fabri* găsim foarte mulți *liberți, peregrini, incolae* etc.⁴⁴. Dar în colegiile de augustali intrau cu precădere cei bogați, pe când rîndurile fabricilor înregistrau și multă sărăcime. În această privință este sugestivă situația pe care o găsim într-o inscripție de la Teliuc, pusă în cinstea lui Caracalla sau Elagabal, de către *C. Gaur. Gaurianus sacer. col. Apul.* și asociatul său *Fl. Sotericus. Aug. col. Sarm.*, ambii *cond(uctores) ferrariarum*⁴⁵, adică arendași ai minelor de fier din ținutul Hunedoarei. Dacă primul dintre închinători este un cetățean roman și îndeplinea o înaltă funcție sacerdotală la Apulum, al

³⁷ CIL. III, 862, 912.

³⁸ CIL. III, 862.

³⁹ CIL. III, 7960 = ILS. 5548.

⁴⁰ Mommsen în comentariul la CIL, III, 7960, Dessau, ILS. 5548, apoi I. P. Waltzing, *Etude hist. sur les corporations professionnelles chez les Romains*, Louvain, 1895–1900, I, p. 302 și la noi V. Christescu, *Istoria economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 83, n. 4, admit părerea lui Mommsen.

⁴¹ Dacia I, p. 248.

⁴² CIL. III, 1082.

⁴³ CIL. III, 1016 = ILS. 7229.

⁴⁴ Kornemann, s.v. *collegium* în RE. VI, col. 1891, Gummerus în RE. IX, col. 1506, Christescu, op. cit., p. 78 urm. și Tudor, *Ist. slav.*, p. 91.

⁴⁵ Klio, 1909, p. 375 = *Ann. ép.*, 1909, nr. 112, Cf. și Christescu, op. cit., p. 31 urm.

doilea apare ca peregrin, poate chiar libert, însă un *Augustalis* bogat, din colegiul de la Sarmizegetusa. Fiind vorba de a pune mâna pe un venit frumos, cei doi alcătuiesc o *societas* pentru arendarea exploatării miniere și nu mai țin seamă de situația lor socială și juridică diferită.

Un interesant capitol al istoriei augustalilor din Dacia îl constituie poziția lor socială, dificil a o preciza, deoarece mai toți caută să și-o ascundă cu grijă, atunci cînd ea este de origină libertină. În această privință, cel mai sugestiv caz ni-l oferă augustalul *Ulp. Domitius Hermes*, pentru cunoașterea căruia ne stau la îndemînă trei știri epigrafice din Sarmizegetusa⁴⁶. Din cea mai veche inscripție aflăm că era libertul (fără a fi și *Augustalis*) al lui *Ulp. Domitius Rufinus*, important decurion din capitala Daciei⁴⁷. În următoarele două texte epigrafice dispăre indicația despre situația sa de libert, înlocuită cu funcția de *Augustalis coloniae*, și cinstirea sa de către curia orașului cu *ornamenta decurionalia*⁴⁸. Ajuns libert, el se eliberase de obligația față de *patronus*, prin stringerea unei frumoase averi intrase în ordinul augustalilor și adusese importante servicii materiale orașului, pentru care și primise insignele onorifice ale decurionatului. Proaspăt eliberat de sclavie, menținuse obligațiile față de patron, dar averea îi adusese uitarea epigrafică a petei sociale înlocuită cu cele două insigne onorifice. —

Un caz identic ni-l oferă și libertul *P. Tenacius Gemellinus* din Apulum. Atunci cînd își onorează epigrafic stăpînul în viață, înscrie conștiințios pe piatră, formula *Aug. col. Apuli et libertus*⁴⁹, dar o dată acesta mort, face să dispară din o altă inscripție situația sa de libert. *Septim. Ascl. Hermes*, cîstit și el cu calitatea de *Augustalis* și *ornamenta decurionalia* în colonia Apulum, nu se sfiește însă de trecutul său de fost sclav, fiindcă era acum *libertus numinis Aesculapi*⁵⁰, deci al unui zeu. Templul ca fost *dominus* era mai ușor de suportat, decît un *patronus privatus*⁵¹. Poziția sa libertină și-o indică și *Septimius Asclepiades*, *Aug. col. (Sarmizegetusae)*, deoarece, încă rămîne legat de patron, pînă în momentul cînd îi pune piatra la mormînt⁵². Pe același drum merg *Q. Aur. Saturninus*, *Aug. col. et Proshodus et Logismus*, *lib. et heredes* ai lui *Q. Aurelius Tertius*, decurion, flamen și mare bogătaș din capitala Daciei⁵³. Despre *D. Baebatius Chrisantus*, *Aug. col. Sarmizegetusae (sic)*,

⁴⁶ CIL. III, 1425 = ILS. 7137; 1426 și *Dacia* III-IV, p. 546, nr. 1. Cf. și Tudor, *Ist. slav.*, pp. 196 și 225.

⁴⁷ *Dacia*, loc. cit.

⁴⁸ CIL. III, 1425 = ILS. 7137 și 1426.

⁴⁹ CIL. III, 1481 și 6265.

⁵⁰ CIL. III, 1079 = ILS. 3850. Cf. și Tudor, *op. cit.*, p. 224 urm.

⁵¹ Tudor, loc. cit.

⁵² CIL. III, 1471 și Tudor, *op. cit.*, pp. 216 și 227.

⁵³ CIL. III, 7981, cf. și Tudor, *op. cit.*, pp. 198 și 212. *Q. Aur. Saturninus* are un nume format după al patronului său, ceea ce-i arată situația de libert, cf. Tudor, *op. cit.*, p. 198, n. 1. Pe acesta, Daicoviciu, *Dacia* I, p. 247, încearcă să-l identifice și pe un fragment de inscripție, descoperit în *aedes Augustalium* din Sarmizegetusa.

care ca mare proprietar în teritoriul oraşului, deducem că a fost *libertus privatus* numai din spusele soţiei sale Baebatia Gamicen: *coi(ux) et co(liberta)*⁵⁴.

Din toate cazurile prezentate mai sus se vede clar că libertii augustali sînt nevoiţi a înscrie situaţia lor de foşti robi, numai atunci cînd în inscripţii trebuie să apară alături de numele patronului. Dar de îndată ce prin moartea aceluia sau îmbogăţirea lor s-au desfăcut de *reverentia, obsequium* şi *officia* faţă de *patronus privatus*, ei îşi etalează numai titlurile pompoase de *Augustales* şi *ornati ornamentibus decurionalibus*. O atare tendinţă face ca noi să nu cunoaştem în Dacia nici un augustal ca libert al împăratului. Pentru *liberti Augusti* eliberarea de obligaţiile faţă de un patron îndepărtat era mult mai lesnicioasă, decît în cazul libertilor particularilor⁵⁵.

Cercetaţi după onomastica din inscripţii, apar o serie de augustali, care pot fi bănuiţi a fi avut o origine libertină.

În această privinţă, întîlnim la Sarmizegetusa cîteva *coğnomina* de *Augustales* specifice numelor folosite de sclavi: L. Antistius *Onesimus*⁵⁶; Val. *Threntus, Domiti Reaulus, Hipponicus, Hermes* şi *Onesimus*⁵⁷; *Priscianus*⁵⁸; Cl. *Anicetus*⁵⁹ Ael. Macrinus *Epidianus* cui et *Epidius*⁶⁰; M. Suronius *Andrastus*⁶¹; C. Titius *Aaathopus*⁶²; M. Cornelius *Stratonicus*⁶³; *Laches, Surio* şi *Eutyches*⁶⁴; M. Procilius *Aphrodisius*⁶⁵ etc.

La Apulum, atenţia pentru oameni de aceeaşi categorie ne este reţinută de numele următorilor augustali: P. Ael. *Syrus*⁶⁶; fraţii *Dius, Farnax*, şi *Irenicus*⁶⁷; T. Cl. *Anicetus*⁶⁸, Cl. Atil. *Eutyches*⁶⁹. T. Ael. *Onesimus*⁷⁰ etc. Din Napoca sînt de notat nume, ca: Jul. *Arphocra*⁷¹ şi *Callisthenes*⁷²; iar din Drobeta: M. Minicius *Symphorus*⁷³.

Este drept că un mare număr de documente epigrafice pomenesc *Augustales*, cu nume latineşti şi aranjate după topica onomasticii specifică cetăţenilor romani, dar aceasta nu poate fi un criteriu sigur pentru determinarea originii lor sociale. În această categorie se înscriu: M. Lucilius

⁵⁴ CIL, III, 8011 şi Tudor, op. cit., pp. 200, 202, 207, 216 şi 227.

⁵⁵ Vezi Tudor, op. cit., p. 217.

⁵⁶ CIL, III, 1397 cf. Tudor, op. cit., p. 75.

⁵⁷ CIL, III, 1425 = ILS. 7137; 1426 şi Tudor, op. cit., p. 197.

⁵⁸ CIL, III, 1428 (asociat cu o libertă), cf. şi Tudor op. cit., 213.

⁵⁹ CIL, III, 1440, cf. Tudor, op. cit., p. 227, n. 3.

⁶⁰ CIL, III, 1488, Tudor, loc. cit.

⁶¹ CIL, III, 7985, cf. şi Tudor, loc. cit.

⁶² Arch. Ért., 1912, p. 405 = Arch. Anz., 1913, p. 334 şi Tudor, loc. cit.

⁶³ Vezi Dolgozatok, 1913, p. 260.

⁶⁴ Vezi Dacia, I, p. 245, nr. 3-4 şi p. 248. Piatra este fragmentară şi întregirea numelor lor nu este sigură.

⁶⁵ Vezi Arch. Ért., 1913, p. 401.

⁶⁶ CIL, III, 976 şi Tudor, loc. cit.

⁶⁷ CIL, III, 986 = ILS. 3848.

⁶⁸ CIL, III, 1069 şi Tudor, loc. cit.

⁶⁹ CIL, III, 14415, 15 = ILS. 4621 şi Tudor, op. cit., p. 32 urm.

⁷⁰ Vezi An. Comis. Ist. Transil., 1929, p. 304 şi Tudor, loc. cit.

⁷¹ CIL, III, 6254.

⁷² CIL, III, 862.

⁷³ Vezi Tudor, Olt. rom., p. 385, nr. 28 şi Ist. slav., p. 227, nr. 3.

Lucilianus⁷⁴, M. Cornelius Primus⁷⁵, M. Iulius Victor⁷⁶, C. Togerinus Ingenus⁷⁷, P. Venetius Privatus⁷⁸, M. Veponius Maximianus⁷⁹, Q. Vib. Amil-lus⁸⁰, Cassius Maximus⁸¹, C. Sped. Valerianus⁸², Tib. Cl. Ianuarius cu fiul său Cl. Verus⁸³, I. Aur. Vitalis⁸⁴, L. Cassius Marcio⁸⁵, Ael. Iulianus⁸⁶, T. Fl. Flavianus⁸⁷, L. Ant. Secun⁸⁸, Cl. Marcellus⁸⁹, Fab. Pulcher⁹⁰, M. Ulp. Caecil. Bassianus⁹¹, ... Salvius⁹², Aur. Secundinus⁹³, M. Aur. Papia⁹⁴, Ael Super⁹⁵ și Iul. Paet... V[al?]enus⁹⁶.

Observăm că marea majoritate a acestor nume latinești fac parte din onomastica populației de jos, sînt specifice peregrinilor sau luate după ale unor împărați romani, toate dovezi despre o proaspătă romanizare sau apartenența la pătura libertină. În foarte puține cazuri sîntem asigurați că augustalii posedau cetățenia romană deplină. Aici poate fi citat C. Bovius Symphorus, augustal la Sarmizegetusa, înscris în tribul Palatina⁹⁷, dar *nomenul* și *coognomenul* său arată un om ridicat din sinul libertilor de origine greacă-orientală. Onomastica rudelor augustalilor ce apar alături de ei în inscripții vorbește în același sens, asupra originii sociale. Fiind oameni liberi și bogati, ei au familii, iar cei fără copii, își lasă ca moștenitori pe alți augustali și liberti⁹⁸.

Ne-am fi așteptat ca în inscripțiile lor votive și onorifice, acești augustali, purtători ai cultului imperial, să arate mai multă atenție, față de cinstirea împăratului și a casei sale. Exemplele rămîn puține și inci-

⁷⁴ CIL. III, 1397.

⁷⁵ CIL. III, 1499.

⁷⁶ CIL. III, 1506.

⁷⁷ CIL. III, 1510.

⁷⁸ CIL. III, 1515.

⁷⁹ CIL. III, 1516.

⁸⁰ CIL. III, 1572 = ILS. 3437.

⁸¹ CIL. III, 7930.

⁸² CIL. III, 7933. Un homonim la Apulum, poate același, cf. Dalcoviciu,

Dacia I p. 247.

⁸³ CIL. III, 7960 = ILS. 3548.

⁸⁴ CIL. III, 7980.

⁸⁵ CIL. III, 12588.

⁸⁶ CIL. III, 1001.

⁸⁷ CIL. III, 1082.

⁸⁸ CIL. III, 1084 = ILS. 3015 cu fiica sa Celsina menționează în *his aedib(us)*

natus.

⁸⁹ CIL. III, 1128 = ILS. 3744.

⁹⁰ CIL. III, 1157.

⁹¹ CIL. III, 862.

⁹² CIL. III, 1162.

⁹³ CIL. III, 912.

⁹⁴ CIL. III, 7665.

⁹⁵ Vezi *An. Inst. Stud. clasice - Cluj*, I, 2 p. 61.

⁹⁶ Vezi Tudor, *Olt. rom.*, p. 386, nr. 34, în a cărui inscripție, A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944, p. 22, identifică persoane, sclave la origine.

⁹⁷ CIL. III, 1385.

⁹⁸ CIL. III, 1425 = ILS. 7137; 1426 și 7981. Aurella Fortunata liberta unui Priscianus, augustal la Sarmizegetusa (CIL. III, 1428) este probabil o concubină a sa, cf. Tudor, *Ist. slav.*, p. 213.

dentale. Pentru sănătatea casei împărătești (*domus divina*) se ridică un altar geniului Miciei, cu ocazia unei construcții terminate de către augustalul M. Corn. Stratonicus⁹⁹. *Numen domini M. Aur. Antonini* (Caracalla sau Elagabal) este invocat de cei doi arendași ai minelor de fier (*conductores ferrariarum*), unul *sacerdos* la Apulum, altul augustal la Sarmizegetusa¹⁰⁰. Închinarea lor este legată de exploatarea minieră, proprietatea împăratului. Septimiu Sever și fiii săi sînt onorați la Apulum cu un altar de către *M. Aur. Timon Aug. col. Apul. et. mag. coll. fabrum*¹⁰¹ și cu aceasta se încheie lista monumentelor epigrafice dedicate de augustalii din Dacia împăraților romani.

Față de sacrificiile bănești pentru festivități și lucrări publice, beneficiile personale ale augustalilor sînt numai onorifice. Una dintre aceste cinstiri era aceea de a li se acorda celor mai proeminenți scaune speciale la spectacolele publice din amfiteatre și circuri. Se rezervau pentru ei locuri în spatele celor destinate decurionilor. O descoperire arheologică din Sarmizegetusa confirmă o atare cinstire pentru augustalii locali. Săpături mai vechi în ruinele amfiteatrului au scos la lumină și o spalieră a unei bănci masive de piatră (*sella*) pe care este gravată izolat și păstrată intactă inscripția *AVG(ustalis)*¹⁰². Din această descoperire rezultă că în amfiteatrul local se rezervase un anumit număr de scaune pentru cei mai de seamă *Augustales* ai orașului, al căror nume personal nu era înscris direct pe bancă, ci numai calitatea lor. Aici luau loc, în primul rînd, cei ce purtau *ornamenta decurionalia*.

O răsplată tot onorifică, acordată la un număr restrîns de augustali de origine libertină, dată *decreto decurionum*, era *ornamenta decurionalia*. Cel cinstit cu aceste insigne lua loc alături de *curia* orașului la diferite solemnități și spectacole. El devenea magistrat fictiv, fără drepturi politice sau administrative în conducerea orașului. Se înțelege că numai cei mai bogați și mai darnici pentru interesul obștesc primeau atari *ornamenta decurionalia*¹⁰³. În Dacia, numai doi dintre libertii augustali au primit aceste insigne: *Septim. Ascl. Hermes, libertus numinis Aesculapi* la Apulum¹⁰⁴ și *Ulp. Domitius Hermes* din Sarmizegetusa, care răsplătește pe zei cu altare pentru că fusese *ornatus* cu aceste insigne¹⁰⁵.

Zei adorați de augustalii Daciei sînt foarte variați ca natură și origine de cult. Preferința pentru ei se leagă de localitatea, sanctuarul și momentul în care se punea închinarea epigrafică. Augustalii veniți în cele două stațiuni balneare ale provinciei adoră zeii legați de izvoarele

⁹⁹ Vezi *Dolgozatok*, 1913 p. 260.

¹⁰⁰ *Klio*, 1909, p. 375 = *Ann. épigr.*, 1909, nr. 112. Invocarea *Numini Aug.* din *CIL. III*, 862 se referă probabil la: *numini Aug(ustalium)*.

¹⁰¹ *CIL. III*, 1016 = *ILS. 7279* (La Dessau apare greșit *AVGG.*, în loc de *AVGGG.*, cum se dă în *corpus*).

¹⁰² *CIL. III*, 12586.

¹⁰³ Lécrivain, în *Daremborg-Saglio, Dict. d. Ant.*, I, 2, p. 238 urm.; St. Borszák, în *R.E. XVIII*, col. 1120 și Tudor, *op. cit.*, p. 226 urm.

¹⁰⁴ *CIL. III*, 1079 = *ILS. 3850* și Tudor, *op. cit.*, p. 210 și 224.

¹⁰⁵ *CIL. III*, 1425 = *ILS. 7137; 1426* și *Dacia III-IV*, p. 546, nr. 1. Cf. Tudor, *op. cit.*, p. 225 urm., și mai sus p. 14 urm.

termale și pe ai sănătății: *Nimphele*¹⁰⁶, *Hercules*¹⁰⁷, *Aesculapius* și *Hygia Augusta*¹⁰⁸. În unele monumente votive, zeițele poartă apelativul *Augusta*, epitet ce trebuie considerat ca o contaminare a cultului imperial oficiat de *ordo Augustalium*, cu al divinității respective¹⁰⁹. Dintre divinitățile principale ale pantheonului roman întâlnim pe: *Jupiter*¹¹⁰, *Junona*¹¹¹, *Minerva*¹¹², *Apollo*¹¹³, *Diana*¹¹⁴ și *Venus*¹¹⁵. Ca divinități secundare, unele venite din Orient, se enumeră: *Dea Isis*¹¹⁶, *Mithras*¹¹⁷, *Nemesis*¹¹⁸, *I.o.m. Bussumarius*¹¹⁹, *Liber* și *Libera*¹²⁰. Din domeniul mărunț de *numina* și *geni* sînt: *genius ordinis (Augustalium)*¹²¹ *numen Aug(ustalium)*¹²², *Genius Miciae*¹²³, *genius fabrum*¹²⁴, *angeli*¹²⁵ și *quadrii*¹²⁵.

Principalul scop pentru care *curia* orașelor înscrisa cu ușurință în *album Augustalium* și răsplătea cu *ornamenta* pe peregrinii și libertii bogați era de a le obține participarea *pecunia sua* la construcțiile publice. Relativ la atare participare, avem destule mărturii lăsate în inscripțiile *augustalilor*, din care se observă că nici o altă categorie de locuitori ai provinciei nu i-a întrecut în atari sacrificii pecuniare personale.

Din Sarmizegetusa culegem următoarele știri: *augustalul* M. *Veporius Maximus* ridică din temelii și cu banii săi (*ex solo de suo fecit*), un portic cu acoperiș (*porticum tectum*)¹²⁷. Din păcate, nu putem ști locul în care se făcuse respectiva lucrare, deoarece inscripția lui s-a găsit în afara ruinelor orașului. Atari portice monumentale, pentru plimbări, adăpost de soare și intemperii existau în jurul forului, la palatul *augustalilor*, la temple, pe lângă străzile principale etc.

¹⁰⁶ CIL. III, 1397 (Germisara): *Nymphis salutiferis*.

¹⁰⁷ CIL. III, 1572 -- ILS. 3437 (Băile Herculane): *Herculi salutifero*.

¹⁰⁸ Arch. Ért., 1912, p. 405 -- Arch. Anz., 1913, p. 334 (Germisara). Zeii sănătății se mai adoră de *augustali* la Apulum (CIL. 986 -- ILS. 3848: *auribus Aesculapi et Hygiae* și 1079 -- ILS. 3850: *Aesculapius dominus*).

¹⁰⁹ CIL. III, 1426 (Minerva); 1001 (Diana); 1157 (Venus) și Arch. Ért., 1912, p. 405 -- Arch. Anz., 1913, p. 334 (Hygia). Cf. și Dalcoviciu în *Dacia* III-IV, p. 543, n. 2 care amintește și de un altar fragmentar dedicat *Fortun(ae) Aug(ustae) sacrum* și descoperit în palatul *augustalilor* din Sarmizegetusa.

¹¹⁰ CIL. III, 7913 (*aeternus*); 1069; 1079 -- ILS. 3850; 1082 (*aeternus*); 1084 -- ILS. 3015 (*conservator*); Arch. Ért., 1912, p. 401 (*deus aeternus*); An. Comis. Mon. Ist. Trans. 1929, p. 304 și An. Inst. Stud. Clasice, I, 2, p. 61 (*conservator*).

¹¹¹ CIL. III, 1069 (*regina*); 1079 ILS. 3850 și Arch. Ért., 1912, p. 401.

¹¹² CIL. III, 1426 și 1079.

¹¹³ CIL. III, 986 -- ILS. 3840.

¹¹⁴ CIL. III, 986 -- ILS. 3840; 1001.

¹¹⁵ CIL. III, 1157.

¹¹⁶ CIL. III, 1428.

¹¹⁷ CIL. LI, 7933, 14466 (Sol și Mithras).

¹¹⁸ CIL. III, 1126 -- ILS. 3744 (*exaudentissima*).

¹¹⁹ CIL. III, 14215, 15 -- ILS. 4821.

¹²⁰ An. Inst. Stud. clasice I, 2, p. 61 (*conservatores*).

¹²¹ CIL. III, 1425 -- ILS. 7137.

¹²² CIL. III, 862 și Arch. Ért., 1909, p. 375 -- An. épigr., 1909, nr. 112.

¹²³ Dolgozatok, 1913, p. 260.

¹²⁴ CIL. III, 1016 -- ILS. 7229.

¹²⁵ Arch. Ért., 1913, p. 401.

¹²⁶ CIL. III, 1440.

¹²⁷ CIL. III, 1516.

Augustalul și patronul unei decurii a ordinului, Tib. Cl. Ianuarius, cu banii săi, pictează un portic (*picturam porticus*), construiește interiorul unei săli de ospete (*accubitum*), iar fiul său ridicase intrarea, frontonul clădirii, și o bucătărie (*proporticum et frontalem et culinam*)¹²⁸. Iarși nu putem fi informați asupra locului acestor lucrări însemnate. Dar natura lor ar arăta însăși localul ordinului, în care se aranjau ospete date în săli speciale și cu alimente pregătite în bucătăria locală.

La Micia, un augustal al coloniei Sarmizegetusa se îngrijește de pavarea cu piatră a unei suprafețe circulabile din fața unei clădiri (*et ante f(rontem) lapi(dibus) stravit*)¹²⁹. Se pare că este vorba de un templu.

În Apulum, pe timpul lui Septimiu Sever, augustalul P. Ael Syrus cu familia sa ridică un alt portic lung de 30 de picioare (*porticum per pedes XXX f.*)¹³⁰. Se înțelege că o atare construcție nu se limita numai la o lungime de 9 m, porticile fiind în general întinse. Respectivul menționează în inscripție numai porțiunea de construcție ce-i fusese reparată, în rest, fiind chemați și alții a o continua *pecunia sua*.

T. Cl. Anicetus, augustal a două colonii, restaurează din temelii un templu ruinat de vechime¹³¹. Dedicția fiind pusă pentru Iupiter și Iunona, rezultă că sanctuarul era al celor doi zei, probabil obișnuitul templu al triadei capitoline din forul orașului.

Cheltuieli însemnate face la Apulum și augustalul C. Atil. Eutyches, constructorul unei exedre boltite, lungă de 30 de picioare (= 9 m) și lată de 25 de picioare (= 7,50 m) (*exedram long. p. XXX, latam p. XXV, cu [m.mar]m. pec. sua fecit*)¹³². Cum inscripția se închină lui I.o.m. Bussumarius, putem bănuî, că exedra aceasta stătea în legătură cu sanctuarul zeului celtic.

Cea mai măreață clădire rămasă de la augustalii Daciei romane, unică pînă acum prin monumentalitatea ei, în tot Imperiul Roman, a fost aflată în capitala provinciei. Este însăși sediul asociației (*aedes Augustalium*) despre care sîntem bine informați arheologic și epigrafic¹³³. Palatul a fost ridicat în faza sa inițială, pe la mijlocul secolului al II-lea e. n., prin grija lui M. Procilius Niceta, II vir. și flamen al coloniei Sarmizegetusei, apoi sacerdos Laurentinum Lavinatium¹³⁴. În inscripție, el spune că a construit clădirea numai din banii săi (*aedem Augustalibus pecunia sua faciendum instituit*). Completa zidire a palatului nu s-a realizat de Niceta, deoarece

¹²⁸ CIL. III, 7960 = ILS. 5548. Cf. și CIL. III, 4441 = ILS. 3574 (*Carnuntum*): Gh. Morel în *Daremborg-Saglio, Dict. de Ant.*, I, p. 21; Rodenwaldt, în *RE*. II, 4, col. 2323 și urm. și Daicoviciu, în *Dacia* I, p. 248.

¹²⁹ Vezi Dolgozatok, 1913, p. 260.

¹³⁰ CIL. III, 976. *Pecunia sua* dintr-o inscripție apulensă se poate referi la monumentul epigrafic respectiv, dar și la o construcție anonimă, cf. CIL. III, 1016 = ILS. 7929.

¹³¹ CIL. III, 1069.

¹³² CIL. III, 14215, 15 = ILS. 4621.

¹³³ Descrierea acestor ruine la Daicoviciu, *Dacia* I, p. 242, și III-IV, p. 516 și urm. Cf. aceleași, *Sarmizegetusa (Ulpia Traiana)* p. 28 urm.

¹³⁴ CIL. III, 6270 = ILS. 7136. Personajul apare apoi în CIL. III, 1509 ca sacerdos *Arae Augusti*. Vezi încă Daicoviciu, *Dacia* I, p. 243 urm., III-IV, p. 520 urm.; *La Transyl.*, p. 141, n. 2 și *Sarmizegetusa*, p. 30.

în aceeași inscripție se vorbește de continuarea lucrărilor de către fiul său, M. Procilius Regulus (*perfectit dedicavitque*)¹³⁵. Dar nici de o ctitorie ridicată numai de cei doi nu sintem convinși. Prin poziția marilor funcții indeplinite de ei în capitala Daciei și ca tutelari ai ordinului augustalilor, cei doi Procilii puteau ușor și abuziv să-și impună numele ca fondatori ai unei clădiri cu caracter public, zidită de fapt, din contribuția colectivă a augustalilor și a altor donatori bogați. Pe lângă o contribuție bănească personală, se va fi adăugat inițiativa, apoi dirijarea lucrărilor, situații, care în mod tacit le permitea să-și eternizeze numele epigrafic pe perețele unei monumentale clădiri publice. Este de asemenea interesant a constata că documentul ctitoresc nu înregistrează de loc calitatea de augustali pentru cei doi, pentru că ei nici nu erau membri sau organe de conducere în ordin. Funcțiile de *sacerdos*, *flamen* și *II vir* impuneau lui Nicoetas o supraveghere asupra administrației și ceremoniilor religioase din *ordo Augustalium*, fără a mai fi necesar ca aceste elemente din înalta aristocrație locală să fie înscrise la rând, în *album Augustalium*, alături de liberti și oameni ridicați de jos. În aceeași situație îl vedem și pe decurionul P. Antonius Super, care face construcții sau donații aceluiași ordin¹³⁶. În prima jumătate a secolului al III-lea e.n. nici el nu apare ca augustal, în dedicația adresată: *ordini Augustalium*.

Se pare că elementele aristocratice ale orașelor Daciei nu se inscriau în ordinul augustalilor, dar veneau în atingere cu acesta, atunci când dețineau importante funcții preoțești sau administrative, apoi când manifestarea loialității față de tron îi obliga să asiste la ceremoniile organizate în palatul colegiului. Autoritățile orașenești nu puteau fi indiferente de mecanismul unui organ atât de important din punct de vedere social, economic și politic.

Palatul augustalilor din Sarmizegetusa fusese zidit în centrul orașului, alături de for, din cărămidă cu piatră și acoperit cu țiglă. Pereții se decoraseră cu nenumărate sculpturi și picturi. Intreaga clădire era lungă de 85 m și lată de 65 m, cu un plan trasat după cele trei părți principale ale pretoriului de la castrul roman. Curtea cea mare din fața clădirii, pardosită cu lespezi, avea în centrul ei altarul împăratului (*Ara Augusti*), punctul central al festivităților organizate în cinstea tronului. Dimensiunile acestei curți (un fel de *atrium*) constituie o indicație despre numărul mare de augustali chemați a participa la desfășurarea ceremoniilor. Pe laturile nordică, vestică și estică a acestei curți existau mari săli (35 × 7 m) pentru întruniri, dar care puteau fi folosite și ca săli de ospete publice (*triclinia*). Centrul clădirii (B) este străbătut de o sală mare (45 × 18 m), probabil acoperită și destinată unor ședințe comune și festive ale întregului ordin. De aceea și fusese decorată cu multe monumente sculpturale, arhitectonice și picturale. Alipit de peretele estic al

¹³⁵ Cunoscut dintr-o altă inscripție aflată în *aedes Augustalium* cf. *Dacia* I, p. 244, nr. 2; precum și un frate al său, M. Procilius Iulianus (*ibidem*, p. 243, nr. 1). Procilii sînt numeroși la Sarmizegetusa: *CIL*. III, 7963, 13873 și *Arch. Ert.*, 1912, p. 401.

¹³⁶ Vezi *Dacia* III-IV, p. 518 urm.

acestei săli apare tezaurul (*arca*), destinat păstrării fondurilor și obiectelor de preț ale ordinului. Pentru mai multă siguranță, camera tezaurului era subterană și cu pereții mai îngroșați decât restul încăperilor. Fațada palatului orientată spre for conținea încăperi mai mici, pentru diferite servicii și de întreținere. Clădirea oferea de asemenea un bun confort prin sistemul de încălzire cu hypocaust, conducte de apă potabilă și canale de scurgere.

*
* *
*

Analiza atentă a datelor oferite de materialul epigrafic privitor la augustalii din Dacia romană ne oferă o serie de concluzii istorice interesante, cu aspect social, cultural, economic și politic.

Prin crearea lor, împăratul Augustus a urmărit atașarea față de interesele statului a unor oameni ridicați de jos și îmbogățiți, răspinși în provincii. Din pungile lor s-au completat nevoile materiale ale altarului împărătesc și unele sarcini financiare ale orașelor, în schimbul purtării unei insigne pe piept, a participării la ceremonii și spectacole publice în locuri rezervate. Așa se explică înființarea la Sarmizegetusa, imediat după cucerirea Daciei, a unui *ordo Augustalium*, pentru întreaga provincie până în vremea lui Hadrian. După modelul acestuia, pe măsură ce diferite orașe obțineau în secolele II–III e.n. rangurile de *municipia* și *colonia*, au apărut alte asociații de *Augustales*.

Invazia de coloniști în Dacia cea bogată, veniți *ex toto orbe Romano*, a favorizat pe mulți necetățeni, peregrini sau libeți, ca să se îmbogățească rapid. Multe atari „păsări californiene“ (Pârvan) strungeau ban peste ban, dar stăteau departe de treburile și nevoile publice ale orașelor și provinciei, fiindcă nu aveau calitatea de cetățean. Izolarea completă a lor față de corpul cetățenilor nu putea fi recomandabilă, nici din punct de vedere politic, într-o provincie mereu agitată social. Pentru a-i face să deschidă și ei punga și a-i aduce imediat sub o tutelă economică și politică a decurionilor, li s-au deschis listele de înscriere în ordinele de augustali, unde dădeau mulți bani și nu primeau nimic. Sfidați de aristocrația decurionilor și hărțuiți de plebea gălăgioasă a orașelor, atari libeți și peregrini îmbogățiți prin muncă și pricepere găseau însă un loc de stabilitate socială între cele două pătri ale populației, prin înscrierea în colegiul augustalilor, urmată de atîrnarea unei insigne pe piept, participarea lor la cultul împăratului și eventual rezervarea unor locuri speciale la spectacole. Din *aedes Augustalium* și-au făcut o adevărată casă a lor, club unde se întruneau, nu numai în scopul cinstirii împăratului, dar să discute treburi personale, să benchetuiască, să se distreze și să-și însușească anumite elemente de cultură. Forța banului îi ajuta să lupte împotriva sfidării ce le-o arătau decurionii, să împlinească adesea pretențiile sărăcimii orașelor pentru *panem et circenses* și să execute construcțiile publice ce li se impuneau. Acești oameni ridicați de jos, mulți cu urmele proaspete ale cătușelor, au știut să agonisească banul și să-l folosească.

Modestia lor socială era ușor măgulită prin pompă, teatru, circ, amfiteatru și apariția în public, în anumite momente solemne, alături de decurioni. Ei aveau impresia că prin aceste atenții constituie un *ordo* cu caracter social, politic și religios, ca al decurionilor și cavalerilor și sint astfel feriți de disprețul public, arătat unor *homines novi*. Cit de fictivă era atare situație rezultă din șovăiala pe care o arată în privința fixării unei denumiri unice și oficiale a asociației, cit și față de puțina atenție acordată orinduirii interne a colegiului. Pentru ei este însă de mare însemnătate și o mindrie personală dacă pot să-și înscrie pe inscripțiile votive și funere, o cinstire publică, posibilitate pe care le-o oferă numai participarea la asociația de *Augustales*. Lipsa drepturilor politice nu le îngăduie să se mindrească epigrafic cu demnități municipale, administrative și religioase, rezervate ordinului orgolios al decurionilor, dar față de care nu vor să se lase mai jos.

Pe măsură ce se întărea autoritatea tronului, creștea în Dacia și numărul membrilor asociației. Inscripțiile ne arată că epoca de maximă dezvoltare a organizațiilor de augustali cade în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Este tocmai vremea cind se accentuează cultul împăratului în provincii și cind orașele Daciei au cunoscut cea mai mare înflorire economică și urbanistică. Dar tot în această perioadă a crescut și numărul libertilor, și, deci, și a principalilor candidați pentru *album Augustalium*. Se pare că în acest secol, în urma lărgirii corpului cetățenilor prin *constitutio Antoniniana*, recrutarea de augustali devenise din ce în ce mai dificilă și conducerea orașelor, nevoită a face față unor cheltuieli urbanistice, sociale și religioase, mereu în creștere, proceda la o înscriere adesea forțată, pentru unii augustali, ca să dea bani și să primească numai răsplați nemateriale.

Momentul solemn din viața organizațiilor de augustali îl constituiau zilele în care se strîngeau la Sarmizegetusa delegați provinciei, pentru ședințele consiliului celor trei Dacii. La atari solemnități, augustali participau doar la sacrificiile pentru imparat, la serbările cu caracter religios organizate în marea curte a palatului lor și, probabil, la unele banchete comune. Treburile gospodărești ale provinciei se discutau numai de către delegați orașelor aieși ointre decurioni. Este însă probabil, ca la aceste serbari pentru cinstirea împăratului, să fi participat și delegații de augustali ai unor orașe din provincie.

Deși calitatea de augustal se acorda pe viață, este foarte probabil că ea se pierdea pentru acei membri care nu-și achitau cotizațiile și refuzau a participa pecuniar la cheltuielile publice impuse de către curia orașului. De altfel, refuzul de a cheltui pentru cinstirea împăratului și împodobirea orașului putea fi considerat ca o lipsă de loialitate față de tron și curie. În această situație puteau ajunge augustalii sărăciți și cei izolați de la țară.

În sinul unui *ordo Augustalium* exista de asemenea o solidaritate de corp, din partea unor membri cu o origine socială comună. Astfel, putem explica grija pe care o arată unii liberti augustali, de a se lăsa moște-

nitori între ei, cînd nu au urmași sau rude apropiate, precum și adorarea în comun a unor divinități.

Purtătorul calității de augustal se putea bucura și de o oarecare considerație moral-socială, față de restul populației, socotit ca un om al împăratului, al cărui cult îi fusese încredințat. În această privință, ei puteau fi priviți în aceeași lumină, ca și *liberti Augusti*.

Nu apar în inscripțiile augustalilor foste elemente militare, funcționari de stat, liberti ai împăratului și cetățeni deplin, fiindcă aceștia erau protejuiți prin legi, și de respectul public, iar unii intrau în *ordo decurionum*. În schimb, conducerea administrativă și religioasă a orașelor se amesteca adînc în viața organizațiilor de augustali, unde aducea și ea unele danii, participa la marile festivități și își înscrisa, adesea abuziv, numele pe unele inscripții puse cu prilejul inaugurării unor ctitori, ridicate în cea mai mare parte din banii dați de *Augustales*.

Organizația internă a asociațiilor de augustali din Dacia prezenta ecvestru. Aceasta rămînea însă mai mult formală, deoarece se un caracter quasi-militar, întocmai ca a colegiilor de fabri și a ordinului reflectă slab în textele epigrafice. De altfel, curia orașelor avea interesul ca aceasta să fie cît mai fictivă, pentru a se putea amesteca mai ușor în treburile lor și a împiedica o strînsă coeziune de corp, periculoasă intereselor ei și ale statului. Autoritățile provinciilor au suspectat totdeauna asociațiile cu caracter profesional și religios, din care puteau porni adesea scînteii periculoase ordinei publice și sociale ale clasei dominante.

Starea materială a augustalilor din Dacia a fost dintre cele mai ridicate, fapt ce rezultă din vizitarea de către ei a stațiunilor balneare și contribuția impunătoare la diferite lucrări publice. Cei mai mulți erau proprietari funciari de țară, arendași ai unor bogății publice, negustori, proprietari de ateliere la oraș etc. Din banii lor se fac portice, clădiri publice, se amenajează săli de festivități, se repară străzi și temple, lucrări la care adesea contribuția lor este colectivă. Cele mai importante sacrificii bănești le-au făcut pentru construcția sediului lor principal din capitala Daciei. Din această pricină, calitatea de augustal devenise și o grea sarcină impusă celor bogăți, ceea ce va fi dus, în ultimele decenii ale stăpînirii romane din Dacia, la o recrutare a lor făcută cu arcanul și la transmiterea obligatorie din tată în fiu a demnității. Faptul că pentru *Augustales*, cultul și loialitatea față de împărat deveniseră o grea sarcină financiară, se deduce din puțina atenție epigrafică arătată tronului. Pe monumentele lor, ei se gîndesc mai mult la zeii preferați decît la împărat. Pentru a-i atrage totuși, curia orașelor le acorda locuri de cinste la spectacole de amfiteatru, circ și teatru, și celor mai zeloși din asociație pentru interesele orașului, le fixa pe piept și insignele tot onorifice, ale decurionatului, prin care-i introducea pasiv în rîndurile ordinului decurionilor.

Pentru libertii-augustali, legătura impusă de legi cu patronul constituia o piedică socială, de aceea caută să se lepede cît mai repede de

o atare pată, pe care libertii împăratului din organizație o aruncau de îndată ce primeau insigna de *Augustales*.

Onomastica din textele epigrafice ale augustalilor și rudelor lor arată oameni ridicați dintre libertii și peregrinii îmbogățiți. Cu toate acestea, prin starea lor materială și ocupații, ei se alătură clasei exploatare a provinciei, ca proprietari de sclavi.

Dată fiind importanța politică, economico-socială și culturală a Ordinilor de augustali, autoritățile provinciei s-au îngrijit, ca ele să funcționeze continuu, de la cucerirea până la părăsirea provinciei, și prin aceasta inscriu pagini interesante în istoria Daciei romane.